

نقد و بررسی آثار نثر کهن در کتاب ادبیات فارسی (۱)

اشرف روشندل پور

دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

چکیده

کتاب‌های درسی در نظام آموزشی و برنامه‌ریزی‌های درسی اهمیت زیادی دارند و هر اندازه مؤلفان به محتوای مناسب این کتب توجه کنند، تحقق اهداف ارزشمند آموزش و پرورش بهتر امکان‌پذیر می‌شود. در این مقاله سعی شده است آثار نثر کهن در کتاب ادبیات فارسی پایه اول دبیرستان در سه بخش ساختار، تحلیل و نقد، بررسی و کاستی‌ها و نکات مثبت در هر درس بیان شود.

در بخش ساختار متن درس با منبع اصلی مقایسه شده است. در بخش تحلیل، چگونگی آغاز درس و نیز مطالب و اهمیت آن به اجمال بررسی شده است. در بخش نقد، جایگاه درس، نکات مثبت و منفی آن، تناسب درس با اهداف فصل و زمان تدریس بررسی شده است.

این بررسی روشن می‌سازد که مؤلفان محترم با دقت نظر فراوان متن‌های بسیار ارزشمندی را از آثار بزرگان زبان و ادب فارسی برای درج در کتاب ادبیات (۱) انتخاب کرده‌اند. ۵۰ درصد این موارد به صورت نثر مرسل و کاملاً متناسب با سطح فهم و درک دانش‌آموزان پایه اول است اما لازم است برای رفع برخی ابهامات و نیز نزدیک‌تر شدن دانش‌آموزان به اهداف هر درس، ضمن بازنگری بخش‌های منتخب، حجم مطالب آن‌ها را با زمان تدریس متناسب سازند.

کلیدواژه‌ها: کتب درسی، ادبیات دوره متوسطه، نثر کهن، پایه اول

ارائه محتوای اصلی

کتاب ادبیات پایه اول از یک مقدمه، نه فصل و مجموعاً ۲۴ درس و ۱۹۶ صفحه تشکیل شده است. یکی از امتیازات کتاب‌های ادبیات دوره متوسطه و از جمله این کتاب، تقسیم‌بندی مطالب براساس انواع ادبی است و برای معرفی هر نوع ادبی بهترین نمونه‌ها انتخاب گردیده است. در مجموع، کتاب ادبیات پایه اول دارای ۱۱ نمونه از نظم و نثر کهن است که از این میان فقط ۴ مورد به آثار نثر کهن اختصاص دارد. در واقع، می‌توان گفت حدود ۳۶ درصد ادبیات کهن این کتاب به صورت نثر است که این با توجه به میزان تأثیرگذاری بیشتر شعر بر مخاطبان و تفهیم بهتر مطالب بجا و شایسته است. چهار متن مورد نظر عبارت‌اند از: ستایش خدا و پیغمبر، سمک و قطران، هنر و سخن، سفر به بصره که دو مورد آخر مربوط به قرن پنجم‌اند.

۱. بخش نخستین درس اول:

«ستایش خدا و پیغمبر»

۱-۱. ساختار درس

متن «ستایش خدا و پیغمبر» بخش نخستین درس اول کتاب ادبیات (۱) است. این متن بخشی از تحمیدیه‌ای است که در آغاز جلد سوم «تاریخ جهان گشای جوینی» اثر عطا ملک جوینی آمده است. دو صفحه از کتاب درسی به این متن اختصاص دارد. پیش از آغاز متن، مقدمه‌ای مختصر در

مقدمه

کتاب‌های درسی که دربرگیرنده محتوای آموزشی و مهم‌ترین عامل انتقال فرهنگ و دانش به نسل‌های آینده هستند، در تحقق اهداف آموزشی اهمیت زیادی دارند. از طرفی، آموزش زیربنایی و اصولی در دوره متوسطه، که پلی برای رسیدن به تحصیلات عالی است، صورت می‌پذیرد. به همین سبب، بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی متوسطه و از آن میان بررسی کتب ادبیات، که مهم‌ترین رکن آموزش زبان رسمی کشور هستند، از اهمیت بیشتری برخوردار است. از آنجا که کتاب‌های ادبیات فارسی آمیخته‌ای از متون نظم و نثر کهن و معاصرند و به دلیل اهمیت آثار نثر کهن، که دانش‌آموزان را با تمدن، دانش و فرهنگ دیرینه سرزمینمان آشنا می‌کنند، در این مقاله سعی بر آن است این متون که از آثار ارزشمند زبان و ادب فارسی انتخاب گردیده‌اند، هر چند مختصر بررسی شوند. این بررسی براساس کتاب ادبیات (۱) چاپ سال ۱۳۸۸ و در سه بخش ساختار، تحلیل و نقد صورت گرفته و در آن به طرح نکات ممتاز و برجسته مثبت و منفی هر درس پرداخته شده است. برای تقسیم‌بندی انواع نثر کتاب ادبیات فارسی (۱)، دو اثر «سبک‌شناسی نثر» محمد تقی بهار و «سبک‌شناسی نثر» سیروس شمیسا مدنظر بوده‌اند.

۴. معمولاً در دیباچه هر کتاب پس از ستایش خداوند متعال به ذکر نام و ادای احترام به پیامبر(ص) و بزرگان دین پرداخته‌اند که به نعت پیامبر(ص) موصوف است و در متن مورد نظر با این عبارت آغاز می‌شود: «درود بر پیغمبر باز پسین، پیشرو پیمبران...».

۵. در متن درس و تاریخ جهان‌گشای جوینی به کوشش **شاهرخ موسویان** تفاوت‌هایی دیده می‌شود؛ از جمله اینکه در منبع اصلی پس از جمله «بلندی و برتری از درگاه او...» این جمله آمده است: «هرچه نه اوست، همه زیب و فریب است و هوس». (جوینی، ۱۳۸۵: ۶۴۳)

نیز در پایان همین عبارت پس از جمله «هستی هرچه نام هستی دارد بدوست» این جمله آمده است: «تیک و بد سود و زیان از اوست». (همان)

همچنین در متن اصلی دو سه جمله دیگر وجود دارد که در درس عنوان نشده‌اند. علاوه بر این، در سه جمله تفاوت‌هایی دیده شده است که براساس منبع اصلی عبارت‌اند از:

۵-۱. به همه **زفانی** نام او ستوده ۵-۲. و همه **گوش** آواز و شنوده ۵-۳. و گل بر **شاخ‌های سبز و تر** و هم بستر خار.

۶. در کتاب «سبک‌شناسی نثر»، نثر این کتاب تاریخی فنی معرفی شده است. (شمیسا، ۱۳۷۷: ۱۴۳)

لازم به ذکر است که متن درس از مقدمه کتاب جهان‌گشا و به صورت مسجع است.

۱-۳. نقد درس

۱. جایگاه این متن بسیار ارزشمند است؛ زیرا کتاب با یاد و نام خداوند آغاز می‌شود و مطالب آن برای فراگیرندگان پایه اول قابل فهم و درک است. نیز مفاهیم ارزشمندی در این متن مطرح شده و علاوه بر ارزش ادبی و هنری، حاوی مضامین مهم معنوی و اخلاقی است. نیایش با خداوند، همواره روح و جان را صفا می‌بخشد و تأثیرات مثبتی بر انسان می‌گذارد.

ادامه مطلب در وبگاه

فاخر و هنری برخوردارند، نمونه‌هایی اعلا از فصاحت و بلاغت هستند و به دو صورت منظوم و منثور نوشته می‌شوند. تفاوت تحمیدیه‌های منثور و منظوم این است که نویسنده برای آهنگین کردن آن‌ها از آرایه سجع استفاده می‌کند تا تأثیر آن را بر مخاطب افزون کند و بر زیبایی نوشته خود بیفزاید. متن ستایش خدا و

لازم است برای رفع برخی ابهامات و نیز نزدیک‌تر شدن دانش آموزان به اهداف هر درس، ضمن بازنگری بخش‌های منتخب، حجم مطالب آن‌ها را با زمان تدریس متناسب سازند

پیغمبر نیز نثری مسجع و آهنگین است. فراگیرندگان قبلاً در دوره راهنمایی با نثر مسجع و آهنگین خواجه عبدالله انصاری آشنا شده‌اند.

۳. مطالبی که قبل از شروع متن آمده، مناسب است و اهمیت آغاز کتاب را با یک تحمیدیه بیان می‌کند. عنوان این مقدمه به حدیثی از پیامبر(ص) اشاره می‌کند و آن اینکه «هر کاری که با نام خدا آغاز نشود ابتر است». این عنوان زیبا اهمیت متن و جذابیت آن را بیشتر می‌کند.

اشاره به سنت افتتاح کتاب‌های بزرگان زبان و ادب فارسی با نام و یاد خدا و ستایش پیامبر اکرم(ص) منظور گردیده است. متن مورد نظر در مآخذ اصلی و درس، با این عبارت آغاز می‌شود:

«سپاس و آفرین ایزد جهان‌آفرین راست. آنکه اختران رخشان به پر تورشنی و پاکی او تابنده‌اند». (جوینی، ۱۳۸۵: ۶۴۳)

آخرین عبارت متن در منبع اصلی این گونه است:

«هم‌چنین درود بر یاران گزیده و خویشان پسندیده او باد تا باد و آب و آتش و خاک در آفرینش بر کار است و گل بر شاخ‌های سبز و تر هم بستر خار». (همان) در قسمت توضیحات، به شرح و معنای برخی عبارت‌ها پرداخته شده است. در بخش خودآزمایی ۵ سؤال طرح گردیده که ۳ مورد آن‌ها مربوط به این قسمت است. در اعلام کتاب هیچ مطلبی در مورد کتاب جهان‌گشا یا نویسنده آن ذکر نشده است.

۱-۲. تحلیل درس

۱. در این تحمیدیه نویسنده ضمن اینکه به مدح و ستایش خداوند می‌پردازد، به نوبت صفات خداوند را برمی‌شمرد و گویی آن صفات را به خود و مخاطب خود یادآوری می‌کند.

۲. تحمیدیه‌ها علاوه بر اینکه از زبانی